

SÁRAI-SZABÓ KATALIN

Lónyay Menyhért és az iskolaügy

Vita az állam – protestáns közép- és felsőfokú iskolák
felett gyakorolt – főfelügyeleti jogáról

A reformációt követően a protestáns egyházakban az oktatásügynek meghatározó szerep jutott, miután a protestáns embereszményt elsősorban a vallásos, a művelt, a közösség számára hasznos ember képviselte. Ennek következtében a kultúra, az oktatás, főként az anyanyelven történő olvasás- és könyvnyomtatás szerepe felértékelődött. A protestánsok elsődleges célja az volt, hogy létrejöjjön saját művelt vezető rétegük, amelynek képzését elsődlegesen a biblikus-humanista, görög-latin műveltség és az empirikus-természettudományos gondolkodás elsajátítására alapított református kollégiumokban folytatták. A teológiai képzettségű, magas műveltségű elit mellett a társadalom alsó rétegének oktatására is figyelmet fordítottak, számukra hozták létre az ún. *kisiskolákat*. A protestantizmus tudatosan és fokozatosan szerzett pozíciókat az iskolák felső-, közép- és alsószintjén. Az oktatás térnyerése valós társadalmi igényt is kielégített. A társadalom felső rétegei: az arisztokrácia, a köznemesség, az értelmiségi (honorácior) csoport tagjai súlyt helyeztek a következő generáció taníttatására, felismerve azt, hogy nemcsak az egyénnek érdeke a minél szélesebb műveltség megszerzése, hanem az az egész közösség számára hasznos. Úgy vélték, a közösség (gazdasági, társadalmi, kulturális) erejét és hatékonyságát növeli az egyének képzettsége, akiket – mindezekon felül – a társadalmi mobilitás lehetősége is erősen motivált.

Az egyes életutakat, családtörténeteket vizsgálva jól kirajzolódnak a stratégiaiak, miszerint a jó nevelést, a jó oktatást, a minél szélesebb műveltség megszerzését ugyanolyan hangsúlyozottan kívánták gyermekeiknek örökül hagyni, mint az anyagiakat.¹ Az egyéni haszon mellett a köz érdekében, a nemzet, a haza, a társadalom, az egyház jobbtámaszáért végzett munkálkodáshoz elengedhetetlennek tartották a tanulás során megszerzhető szellemi muníciót. Lónyay Menyhért apja ezt így fogalmazta meg egyik sógorának szóló levelében: „váljon belőle egy jó, engedelmes fiú, nyílt fejű és bátor keblű férfiú, egyenes lelkű hazafi, hasznos polgár, embertársait becsülő felebarát, és véreit szerető Atyafi [...]”²

¹ FÁBRI ANNA: Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében. Budapest, 2022. Kortárs Könyvkiadó, 18.

² Lónyay János Gábornak, 1834.05.24. MNL OL P 452 16. nd. 8. t. No. 616. idézi: RÉBAY MAGDOLNA: A fiúk nevelése és oktatása négy arisztokrata családban (Gr./Hg. Lónyay, Br. Mednyánszky, Br. Podmaniczky, Br. Splényi) a dualizmus korában. Lásd http://real.mtak.hu/63691/1/Lonyay_Mednyanszky_Po_és_oktatasadmaniczky_Splenyi_tanulm.pdf [Letöltés: 2022. szept. 15.]

A magas színvonalú oktatás érdekében különös gonddal választottak, elsősorban a fiúgyermek mellé nevelőt, – vagy ha nyilvános iskolába adták – iskolát. A nyilvános iskola mellett általában megtartották a nevelőt is, aki ebben az esetben a gyermeket iskolai előmenetelében segítette, illetve felügyelte a sokszor otthonától távoli intézményben pallérozódo ifjút.

Lónyay Menyhért önéletrajz-töredékében így írt gyermekkoráról: „Tuzséron törént, igen élénken emlékszem rá, midőn egy estve atyám édes anyámmal a nagy kandalló-szobában ült és ekképen szólott hozzánk. No fiaim, egy fontos dolgot akarok veletek közölni. Eljött az ideje a komoly tanulásnak. Most jövök Debreczenből, beszéltem a püspökkel, a rectorprofesszorral és hozok nektek egy ifjú embert, aki kitűnő műveltségű és az iskola legjelesebb tanulója, ma este érkezik meg. Néhány komoly oktató szót mondott még atyám és Békássy Sándor hat éven át volt tanítónk. Ez idő alatt oly készültséget nyertem mindenben, hogy egyenesen a gymnasium harmadik osztályába léphettem be.”³ A jó nevelő megbecsülése többféle módon is kifejeződhetett: jó állásba jutatták például. Békássy a Lónyay családnál eltöltött hat év után több ezer forintot kapott, ami egy nyugat-európai utazás költségeit fedezte. „Bejárta Németországot, benézett az ottani protestáns egyetemekre, meglátogatta Olaszországot, megtekintette műkincseit, s egy esztendő múltán – amint atyámmal és az eklezsiával megállapodása volt – Nagy-Lónyára ment papnak.”⁴

Amikor Lónyay Jánost 1832-ben kinevezték a helytartótanács elnökévé, a család Budára költözött. Ekkor dönteniük kellett Lónyay Menyhért további iskoláztatásáról. A XVIII. század második és a XIX. század első felében komoly viták folytak arról, hogy melyik a jobb és hasznosabb: a magán- vagy a nyilvános oktatás. Lónyay Menyhért szülei a nyilvános iskola mellett döntöttek, fiúkat a jó hírű budai piarista gimnáziumba adták. Apja elégedett volt az iskolával, mert mint írta, a tanárok: „Szelíd és nyájas bánásmóddal tudják ők egyeztetni a tanítói tekintetet, leereszkednek a gyermekekhez, ezer módokat találnak ki az igyekezet élesztésére, [...] s ami a tanításban a legfőbb dolog, mindeneknek előtte arra tanítják a gyermeket, hogy miképpen kellene tanulni.”⁵

Lónyay Menyhért a gimnázium elvégzése után beiratkozott a pesti egyetemre, ahol filozófiai és jogi tanulmányokat folytatott. Az egyetemen ismerkedett meg és kötött barátságot – többek között – Madách Imrével is. Arra, hogy jövőjük szempontjából a fiúk komolyan vették a tanulást és fontosnak tartották a műveltség megszerzését, Lónyay is utalt önéletrírásában: „Mondottuk egymásnak, hogy hasznos polgáiraivá akarunk lenni a hazának s erre kell, hogy tanuljunk, ismereteket gyűjtsünk.”⁶ Lónyay egyik Madách Imrének szóló leveléből kiderül az is, hogy apja a szoros időbeosztást, az ebből következő fegyelmezettséget, a folyamatos hasznos munkálkodást mennyire

³ Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. Budapesti Szemle, 1885. 102. sz. 343.

⁴ I. m., 346.

⁵ Id. Lónyay János Lónyay Gáborhoz, Buda, 1834. máj. 24. MNL OL P458. 5. cs. 8.t. idézi: CIEGER ANDRÁS: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Tuzsér, 2022, Tuzsér Községért Közalapítvány, 22.

⁶ Gróf Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke. Budapesti Szemle, 1885. 102. sz. 352.

fontosnak tarthatta, a nevelés részének tekinthette: „időm igen kevés, holnap megmutatom azon rendet, melyet atyámmal együtt a nap minden órája [1] felett hoztunk.”⁷ Egy hozzájuk hasonló fiatalember a korszakban szorosán vett tanulmányai mellett számos területen képezte magát, Lónyay Menyhért neveltetésében például nagy szerepe volt a zenei tanulmányoknak is. A fiúk az iskolában önképzőkört, olvasóegyletet alapítottak, amely elsősorban az önképzés színtere volt. Madách így címezte meg egyik Lónyaynak szóló levelét: „Tekint. Lónyay Menyhért úrnak, a Philosophia, s a szép tudományok baccalaureus tanárának, a művészeti egyesület, hangászati egyesület, és conservatorium rendes tagjának, az ifjak társasága egyik küldöttének, nem különben az egész joghatalomság megbizottának a színház ügyébe, a megbukot sok terv, és társaság résztvevő tagjának.”⁸ Ebből a humoros címzésből is érzékelhető, hogy mennyi mindennel foglalkoztak egyszerre, mennyi elfoglaltságuk volt, ami valóban fegyelmezett időbeosztást igényelt.

Az önművelés fontosságát legtöbbször már otthonról, a családi körből is magukkal hozták. Főként a nyelvtanulásban, a tanulmányok irányításában, de sokszor az olvasmányok megválasztásában is fontos szerepet játszottak a szülők. Az önművelésnek jóval nagyobb volt a jelentősége, mint azt ma gondolnánk. Azoknak a tudományoknak az elsajátítására, amelyek oktatása a korszakban még igencsak gyerekcipőben járt vagy hiányzott a magyar egyetemi oktatásból – így például a közgazdasági-, pénzügyi- vagy államtudományok –, kizárólag külföldi tanulmányutakon, illetve önműveléssel volt csak lehetőség. Az önművelés gyakorlata elősegítette, hogy ezek a generációk a pályaválasztás során több alternatívában gondolkodjanak, kevésbé volt jelentősége annak, hogy, milyen iskolai végzettséggel rendelkeztek (legtöbbször jogi tanulmányokat folytattak). Lónyay Menyhért szintén szakkönyvek olvasásával mélyítette nemzetgazdasági, pénzügyi ismereteit, tehát azokon a területeken képezte magát, amelyekkel a későbbiekben hivatásszerűen foglalkozott.

Lónyay Menyhért saját fiai neveltetésénél is körültekintő gondossággal járt el. 1871-től volt a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka Török Pál püspök mellett, akitől segítséget kért ahhoz, hogy megfelelő nevelőt találjon. „Becses levedelben azt is érinted, hogy Lévay Lajos úr, kit hozzám nevelőnek ajánlottál, jelenben Genfben van, és huzamosb időre ott megállapodott. Miután a te felszólításodra „nem”-mel felelt, – és úgy látszik, hogy nincs kedve hozzám jönni, megteszem a lépéseket arra nézve, hogy egy más tanítót kapjak fiam mellé, mi jelenben sikerült is, noha megvallom, igen óhajtottam volna Lévay urat megnyerni, kiről igen sok szépet hallottam, nemcsak tőled, de másoktól is, kik őt ismerik. [...] Meglehet, hogy a jelenben felfogadott tanító nem fog megfelelni a célnak, akkor bátor leszek veled ezen ügyről bővebben értekezni.”⁹ Végül Szóts Farkas személyében megtalálta az ideális nevelőt, akit szintén Török Pál közvetített: „Mindenek előtt köszönetet mondok neked, hogy nekem Szóts

⁷ Lónyay Menyhért Madách Imrének, Pest, 1840. [jan.-febr.?] Madách kiadatlan levelei. Közzéteszi: Györfly Miklós. Irodalomtörténet, 1959. 1. sz. 83.

⁸ Madách Imre Lónyay Menyhértnek, [Pest, 1839.] Madách kiadatlan levelei. Közzéteszi: Györfly Miklós. Irodalomtörténet, 1959. 1. sz. 81.

⁹ Lónyay Menyhért Török Pálhoz, Ibrány, 1877. aug. 8. Ráday Levéltár, C/93 2831. sz.

Farkas Urat fiam, János nevelőjéül ajánlád. Szőcs Úr egy képzett, komoly, elvállalt kötelessége teljesítésében lelkiismeretes, de a mellett kedves fiatal ember. Ki máris felkelté tanítványában a szorgalmas tanulás iránti hajlamot, s megnyerte tanítványának szeretetét és bizalmát is. Remélem meg fogsz magad is győződni a legközelebbi vizsga alkalmával arról, hogy fiam, János ily rövid idő alatt is már mennyi előmenetelt tett.¹⁰ A vizsga, amelyre levelében utalt a pesti Református Gimnáziumban zajlott le, ahol két fiát is taníttatta egy ideig.

Az eddigiekből is jól látható, hogy a református elit tagjai számára mennyire fontos volt az oktatás ügye. De nemcsak gyermekeik iskoláztatására áldoztak, hanem a nyilvános (felekezeti) iskolák fő támogatói is ők voltak. Lónyay Menyhért például az első adományozók egyike volt a pesti református gimnázium alapításakor. 1866-ban a pesti református egyház felső leányiskolájának támogatói közül a legtöbbet Andrassy Gyuláné, Lónyay Menyhért anyja, özv. Lónyay Jánosné, és testvére, Lónyay Etelka adakozott.¹¹

Lónyay nemcsak magánemberként vagy hitét gyakorló protestánsként, hanem politikusként, pénzügyminiszterként is felelősséget érzett az oktatás, a kultúra ügye iránt, az 1868-os országgyűlés költségvetési vitájában például javaslatot tett a tudományos intézetek és az iskolák jövedelmi adó - és illeték alóli mentességéről.¹²

Magyarországon a protestánsok iskolái – az 1608-ban törvényesen biztosított vallás-szabadság, illetve az 1790–91. évi országgyűlésen a protestánsok szabad iskolaalapítási jogáról hozott szabályozás (26. tc. 5. §.) alapján – 1850-ig az egyházi önkormányzat jegyében fejlődtek, és más jellegű iskoláktól igazgatásilag elkülönültek. A református középiskolák is minden tekintetben önállóak voltak, kizárólag a fenntartó egyházi hatóság irányítása alatt álltak, és egymástól is különböztek (eltérő órabeosztás, tanterv, vizsgarend stb.). Az 1715. évi LXXIV. és az 1723. évi LXX. törvénycikkek alapján az uralkodónak volt felügyeleti joga (Suprema Inspectio) az összes alapítványok és iskolák fölött.

Az első lépés a református egyház saját iskolái feletti önrendelkezésének korlátozására az 1850-es években történt, amikor Leo von Thun-Hohenstein kultuszminiszter – 1849-ben kiadott az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák működését átszervező – rendeletét, az *Organisation Entwurfot* Magyarországon is bevezették. Az osztrák rendelet számos modernizáló intézkedést is tartalmazott (8 évfolyam bevezetése, a reáliskola és a gimnázium típusok szétválasztása, a szaktanári rendszer, megfelelő anyagi biztosíték, stb.), azonban bevezetésének az lett a következménye, hogy több református gimnázium elveszítette nyilvánossági jogát, miután nem tudott megfelelni a követelményeknek, illetve nem tudott megfelelő anyagi alapot előteremteni. Ez pedig azt is egyértelművé tette, hogy eljött a református oktatás, a református iskolák megreformálásának az ideje. A nagykorúsiak az elsőik közé tartoztak, akik felismerték, hogy az előállt helyzetben a legfontosabb feladat – az ellenállás vagy a feladás helyett – kizárólag a gimnázium megtartása lehet. „Hogy a jelenért semmit sem lehetett ten-

¹⁰ Lónyay Menyhért Török Pálhoz, Sarkada, 1876. szept. 15. Ráday Levéltár, C/93 2818. sz.

¹¹ TÖRÖK PÁL: A pesti reform. egyház felső leányiskolájáról. Sürgöny, 1866. júl. 29. 6. évf. 172. sz. 2.

¹² Államköltségvetés 1868-ra. Id.: Lónyay Menyhért nevezeteseb országgyűlési beszédei. Ráth Mór, Pest, 1870. 195.

ni, az bizonyos volt... De legalább a jövőt kell megmenteni; azt a fiatal nemzedéket, mely az iskolákat járta, úgy nevelni, hogy a jövő eseményei készen találják.”¹³ Ennek értelmében a nagykőrösi iskolafenntartó testület, az egyháztanács határozatot hozott, miszerint: „Iskoláját lejjebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész.”¹⁴ Az anyagi alapot a közbirtokosság alapítványa jelentette, a 10–12 tanárból pedig kettő fizetését az egyházkerület vállalta. Az egyházi és a városi vezetők nemcsak az anyagi támogatásban értettek egyet, hanem abban is, hogy magas színvonalú oktatást kell biztosítani az iskolában, ezért minden törekvésük arra irányult, hogy minél „tudósabb” tanárokat vegyenek föl. Ekkor került a gimnáziumba többek között Arany János, illetve Szász Károly (későbbi dunamelléki püspök) is. A tantestület tagjai közül hatan – Arany János, Salamon Ferenc, Szabó Károly, Szász Károly, Szigeti Wurga János és Szilágyi Sándor – lettek az akadémia tagjai; ezzel kapcsolatban Arany tréfásan megjegyezte: „a fél akadémia Kőrösön lakik.”¹⁵

A Kiegyezés óriási változást hozott minden területen, így az oktatásban is. Eötvös József kultuszminisztersége alatt megszületett a *népiskolai közoktatásról szóló törvény* (1868. 38. tc.), illetve megindította a közép- és felsőiskolák reformját is. Az elkövetkező két évtized a modern magyar felsőoktatás létrejöttének időszaka volt. Megszületett a Műegyetem, megnyílt az ország második tudományegyeteme Kolozsvárott. Új tanszékek jöttek létre, felépültek a természettudományi és orvoskari épületek, kialakultak a művészeti felsőoktatás intézményei. Ehhez a folyamathoz szervesen illeszkedett a gimnáziumi oktatás reformja, amelynek kidolgozása és főként elfogadtatása hosszú évekig tartott, így végül Eötvös utódjára, Trefort Ágostonra maradt.

1867 után a református egyház is megkísérelte belső működését, szervezetét modernizálni, ennek a legfőbb eredménye az 1881. évi alkotmányozó zsinat megtartása volt. „A zsinaton felvetődtek mindazon szempontok, amelyek egyfelől a református egyház külső viszonyait, így az autonómia kérdését, az egyház és állam, illetve az egyház és társadalom kapcsolatát, másfelől a református egyház belső világának aktuális és égető problémáit egyaránt érintették. Ez utóbbihoz tartozott – többek között – az egyházkormányzat egységesítése, az egyházkerületek, illetve a lelkészek és a világiak erőviszonyainak rendezése, a különböző mentalitásbeli különbségek áthidalása,”¹⁶ illetve nem utolsósorban az oktatás reformja. Mindezen kérdésekben számtalan véleményt ütköztettek, különböző érdekcsoportok küzdöttek egymással. Igazán pezsgő időszakot élt a református egyház. Ebben a belső folyamatba csapott bele villámként a protestáns gimnáziumok állami felügyeletének kiterjesztéséről szóló tervezet.

Tisza Kálmán, aki egyben a Dunántúli Egyházkerület főgondnoka is volt, felvetette és kultuszminisztere, Trefort Ágoston ún. *Pontozatokba* foglalta a nem állami, tehát

¹³ MANN MIKLÓS: A nagykőrösi gimnázium híres évtizede. *História*, 4. évf. 1982. 6. sz. 8.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Arany levele Ercsey Sándornak, 1859. november 23. In: KOROMPAY H. JÁNOS (sajtó alá rend.): Arany János összes művei XVII. kötet, *Levelezés 3. Arany János levelezése (1857–1861)*. Budapest, 2004., Universitas Kiadó, 359–360.

¹⁶ BARÁTH BÉLA LEVENTE: „... e jó szándék nem volt haszontalan, a fáradság nem volt eredménytelen”. Az 1881/82. évi debreceni alkotmányozó zsinat és egyházpolitikai jelentősége. *Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom*. 3. évf. 2009. tavasz-nyár. 1–2. sz. 5.

többek között a protestáns egyházi iskolák állami felügyeletének kérdését, (ez már nagyjából azokat a feltételeket tartalmazta, amelyek az 1883-as középiskolai törvényben megfogalmazódtak.) Már a *Pontozatok*ban is tükröződött, hogy az állam – a törvény adta kereteken belül – egyre szorosabb ellenőrzés alá kívánta vonni a református egyházi középiskolákat, ill. minden alapítványi és magán-középiskolát. Az 1883. évi törvényben (is) szerepelt – és 1879-ben még a protestáns egyházak teljes ellenállásával találkozott –, hogy az egyházi hatóság alá tartozó iskolákban bár a fenntartó hatóság állapította meg a tantervet, de az csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával volt bevezethető és a kitűzött célok tekintetében az állammal azonosnak, a tananyag tekintetében pedig azzal terjedelemben megegyezőnek kellett lennie. A tankönyveket szintén az iskolai főhatóság engedélyezte, de azokat előzetesen kötelesek voltak bemutatni a miniszternek, akinek – ha azt pedagógiai, tantervi vagy állampolitikai szempontból nem tartotta megfelelőnek – jogában állt „nem jóváhagyni”. Az állami beavatkozás egy másik eszközének tekintették a protestáns egyházak véleményformálói, hogy a tankerületi főigazgatók – akiket a szakminiszter nevezett ki – rendszeresen látogatták az iskolákat, és tapasztalataikról a miniszternek jelentést készítettek. A középiskolai képeket adó vizsgákra (érettségi és tanítóképesítési vizsgák) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) kiküldhetett egy megbízottat. Az illető feladatai közé tartozott, hogy felügyelnie kellett a törvények betartását, illetve kérdezési jogánál fogva az eredmény kialakítását is befolyásolhatta. Lényeges újdonság volt a tanári képzés követelményeinek meghatározása, és a tanári vizsga bevezetése, amelyet a jelölteknek állami képesítő bizottság előtt kellett letenniük. A tanárok képzésének követelménye annak az évszázadok óta fennálló gyakorlatnak kívánt véget vetni, miszerint a gimnáziumi tanársághoz sokszor elég volt, ha valaki közismert tudós hírében állt (jó példája ennek a gyakorlatnak Arany János kinevezése a nagykőrösi gimnáziumba). Az 1883. évi törvényben a korlátozások mellett szerepelt az államsegély kérdése is, miszerint a rászoruló egyházi iskolák fenntartásukra kérhettek pénzsegélyt.

Az 1879-es *Pontozatok* rendkívüli és szinte egyöntetű felháborodást váltottak ki a protestáns egyházak közvéleményében. Egyesek, többek között Török Pál, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke is úgy vélekedett, hogy „Thun és a pátens újra feltámadt, a protestáns egyház jogainak elkobzása céloztatik ismét”¹⁷. A protestáns egyházak autonómiájuk elvesztését vizionálták a felügyelet átalakítása kapcsán, addig ugyanis, csak statisztikai jelentéseket kellett beküldeniük évente. 1879. szeptemberében, a Debrecenben tartott református konventen bizottságot alakítottak a „protestánsok jogai feletti örökösödés” és egy felirat megfogalmazása céljából. A bizottság tagja volt gróf Lónyay Menyhért, illetve Molnár Aladár az ugyanebben az időben formálódó református gimnáziumi reformtervezet írója. A bizottság által fogalmazott határozati javaslatot Lónyay Menyhért indítványára átküldték az ugyanakkor ülésező evangélikus konventnek is. Lónyay, a múltra hivatkozva, szükségesnek tartotta, hogy a bizottság ne csak elvi nyilatkozatot tegyen, hanem határozottan bírálja meg a „Pon-

¹⁷ Az állami főfelügyelet kérdéséhez. I. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 22. évf. 1879. aug. 31. 35. 1097.

tozatók”-at is. A felirat fogalmazói rámutattak arra a veszélyre, miszerint a kormány autonómia csorbító törekvései, – mint amilyenek a főfelügyeleti jog kiterjesztését is tekintették – odavezethetnek, hogy az állam és egyház új alapokon nyugvó viszonya lényegében lehetetlenül el. Ezt a figyelmeztető hangot pedig, mint az ország felelős polgárai (állampolgárok) és a nemzeti kultúra védelmezői engedték meg maguknak: „Legutóbbi években fájdalommal kellett tapasztalnunk a kormánynak az állami főfelügyelet czime alatt tett több oly intézkedését, mely nemcsak eltért az 1790/1 huszonhatodik törvénycikkben, ő felsége számára föntartott főfelügyeletnek, [...], hanem törvényekben biztosított önkormányzatunkat is érzékenyen sértette. A miniszteri pontozatokban s az államkormányzatnak ezekben nyilvánult célzatában aggodalommal ismerhetjük fel, hogy itt nem csupán egyes esetekre vonatkozott, magukban álló intézkedésekkel, hanem egy állandó, szabadságunkra végzetes [...] iránynyal állunk szemközt [...] Mindezeknek azon káros következése is lenne, hogy számos összeütközésre vezetne egyházunk és azon magyar állam kormánya között, melynek mi nemcsak polgárai vagyunk, de kulturális intézeteinkben is nemzeti érdekeit szolgáljuk.”¹⁸

A következő években, a törvény megszavazásáig tartó időszakban – miközben folyt a református iskolák reformjának kidolgozása – az állami felügyelet kérdéséről szóló diskurzus állandóan napirenden volt mind az egyházi nyilvánosságban, mind a világi lapok hasábjain. A református iskolák évszázados hagyományaira, a haza és a nemzet, a nemzeti kultúra érdekében végzett áldozatos munkájára, a rengeteg tudós tanárra, az ott végzetek fényes pályafutására, a reformátusok iskoláikért hozott anyagi áldozataira hivatkoztak, amikor a kormány törekvéseit bírálták.

1881-ben a református egyetemes zsinat első ülészakán megszülettek a (zsinati) törvénytervezetek, amelyeket fel kellett küldeni szentesítésre a királynak. Ebben szerepelt a református iskolai reformtervezet, illetve az iskolák feletti felügyeleti jog kérdése is. Az 1882-es második ülészakon tárgyalták az erre adott választ: a királyi leiratot, amely az egyházi iskolaügy halasztásáról döntött az új állami középiskolai törvény megszavazásáig. A leirat újabb vitát váltott ki a zsinati képviselők körében, de most már jól kirajzolódtak az évek során kialakuló markáns véleménykülönbségek is. Az egyik tábor képviselői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a zsinat legfontosabb céljainak elérése érdekében, – ezek az egyházi alkotmány és a domesztika szentesítése voltak –, bele kell egyezni a halasztásba. Ezt a véleményt osztotta Lónyay Menyhért is, sőt, indítványt tett ezzel kapcsolatban. Dobos János, a Dunamelléki Egyházkerület főjegyzője, ceglédi lelkész, a „gyűlés Nestora” új szempontokat fogalmazott meg, amikor azt hangsúlyozta, hogy igazi történelmi változás tanúi ők: miután „hajdan annak örültek, ha a világ négy sarka felé szórattunk, most örülnek, ha egy csoportban, egy rakáson látnak, rég annak örült az uralkodó hatalom, hogy gyöngültünk, most erősbödésünknek gratulál.” Dobos örömét fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy az egyház jövője szempontjából két legfontosabb ügyben hajlott a király a szentesítésre (az említett egyházi alkotmány és a domesztika ügyében). Az iskolaüggyel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy „[...] Egyház – iskola – vallástudomány – a ki e tárgyak

¹⁸ A magyarországi reformátusok egyetemes konventének gyűlése. Ellenőr, 11. évf. 1879. szept. 12. 439. sz. 1.

felett egy kissé mélyebben gondolkozott, meggyőződhetett felőle, hogy bizony ezek elébb vagy utóbb meghasonlanak, ha még meg nem hasonlottak, a tudományosnak híresztelt protestantizmus kebelében is. Én részemről nagyon szívesen átteszem a világi törvényhozás karjai közé ezt az ügyet, hadd ölelkezzenek, hadd fojtogassák egymást – mi úgy se bírunk vele”¹⁹ A képviselők egy része nem értett egyet ezzel az állásponttal, sokan felháborodásuknak adtak hangot. Többen úgy nyilatkoztak, hogy inkább ejtsék az összes törvényt, de elveiket, az egyházi autonómiát ne adják fel. A Lónyay indítványa mellett állók hangsúlyozták, hogy ők sem a jogfeladás mellett állnak, csak egy racionális döntést hoztak, de ennek ellenére ők is ragaszkodtak ahhoz a főelvhez, miszerint a református egyház és iskola elválaszthatatlan: egy test. Ezt a kitételel a Lónyay vezette – királyi leiratra választ fogalmazó – bizottság külön indítványában leszögezte.

A középiskolai törvény 1883-ban megszületett, de a kedélyek igazán nem csillapodtak le. Török Pál halála után az 1883. évi püspökválasztás egyik jelöltjét, Szász Károlyt – aki végül elnyerte a püspöki széket – ellentáborának tagjai árulónak aposztrofálták azért, mert mint (1876–1883 között) kultuszminisztériumi osztálytanácsos, Trefort jobb keze aktívan részt vett a középiskolai törvény megalkotásában.

Az egyetemes konvent 1884. novemberi gyűlésén még tettek egy kísérletet az iskolaügy autonómiájának megőrzése érdekében. Az egyetemes konvent a kormánynak előterjesztett konventi feliratában három kívánsággal állt elő: 1. hogy az érdekelt középiskolák javára közösen megállapított államsegélyt egy összegben adják a konventnek, 2. hogy a segélyezett református iskolák is a konventi tantervet követhessék, 3. hogy az államsegélyt kizárólag dologi szükségletekre, és ne tanári fizetésekre adják. Ezzel azt akarták elérni, hogy a tanárok alkalmazásában és fegyelmi ügyeiben az egyház saját törvényei szerint járhasson el. A kormány válasza a konventi felíratra mindhárom kérdésben elutasító volt. A fokozott állami befolyás érvényesülése volt az ára az államsegélynek, amelyet most már – az 1848-as 20. törvénycikk elve nyomán – jogilag egyenlő elbírálás alapján kapott meg minden egyház.

Lónyay Menyhért már nem érte meg ezt a fordulatot, a főgondnok a közalap-bizottság ülésén rosszul lett, és Szász Károly püspök szobájában 1884. november 3-án meghalt.

Lónyay Menyhért egyházi szerepvállalása is jól mutatja, hogy a Kiegyezést követő évek, évtizedek az állam és egyház viszonyában egészen új korszakot jelentettek. A számos területen autonómiát élvező, de jogilag sok tekintetben alárendelt egyházból „tárgyalópartner” lett a dualista államban. Ehhez azonban szükségessé vált, hogy a református egyház egységesen tudja képviselni érdekeit a különböző kérdésekben. Az 1881. évi zsinati alkotmányban rögzített Magyarországi Reformált Egyház erre vált alkalmassá. A folyamathoz hozzátartozott az is, hogy az államigazgatásban, politikában, kormányban egyre többen vettek részt a református elit tagjaiból – így például Lónyay Menyhért mint pénzügyminiszter közéjük tartozott –, akik ezzel párhuzamosan a református egyházon belül is világi vezető pozíciókat töltöttek be. A két szempontot sok esetben nehéz volt egyeztetni, és egyre szembetűnőbbé vált, hogy

¹⁹ Zsinati tudósítás. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 25. évf. 1882. szept. 17. 38. sz. 1191.

az egyházi közeletet is egyre jobban meghatározta a világi politikához való viszony, a pártpolitika. A polgári állam számos területen egységesítésre törekedett, illetve ellenőrző hatalmat kívánt gyakorolni, így történt ez az iskolaügyben is. A különböző kérdésekről kialakuló viták jól tükrözik, hogy milyen nagy és új kihívás volt a református egyház képviselői számára, a tradíciót, a hagyományos gyakorlatot és önképet összeegyeztetni a modern állam és politika törekvéseivel, az aktuális társadalmi igényekkel és folyamatokkal.

Györfi Sándor: Gróf Lónyay Menyhért
Nyíregyháza, Vármegyeháza
Fotó: Ilyés Gábor